

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1239>

Geliş Tarihi: 05.03.20178

Kabul Tarihi: 08.04.2018

GÜMÜŞ SİKKELER ve ÇAĞDAŞ YAZILI KAYNAKLAR IŞIĞINDA BİR ARTUKLU ŞEHİRİ DÜNEYSİR (KOÇHISAR-KIZILTEPE)'İN YÜKSELİŞİ (12.-13. Yüzyıllar)

Ali MIYNAT*

Öz

Tarihte bazı kasabalar ve şehirler vardır ki coğrafyalarındaki idarî ve ticarî gelişmelerin etkisiyle kısa zaman zarfında önemli bir ekonomik ve sosyo-kültürel merkez haline gelmişler, ancak şaşalı ve gösterişli ömürleri kısa sürmüştür. Günümüzde Mardin'in 20 km kadar güney-doğusunda, Zargan Çayı'nın sol kıyısında mütevacî bir kasaba hüviyetinde olan Düneysir (دنیسر) bu şehirlerden biridir. Bir taraftan 12. yüzyılın son çeyreğinden itibaren şehri ziyaret eden yazarlar tanık oldukları bu büyümeyi eserlerinde zikrederken, diğer yandan 13. yüzyılın ilk çeyreğinde burada basılan gümüş sikkeler Düneysir'in bölgedeki en önemli ticaret merkezlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Artuklulara ait *ilk gümüş dirhemlerin* burada basılmış olması ayrıca manidardır. Bu çalışma Düneysir'in Geç Ortaçağ'daki bu hızlı yükselişini çağdaş yazılı kaynaklar ve sikkeler ışığında göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Düneysir, Kızıltepe, gümüş sikkeler, ticaret, kültür.*

The Rise Of An Artuqid City Duneyisir (Kochisar-Kızıltepe) In The Light Of The Silver Coins And The Contemporary Written Sources (12th-13th Centuries)

Abstract

Throughout history some towns and cities have become important economic and socio-cultural centres because of the administrative and commercial developments in their regions, but this thriving and flourishing lifetime for them have lasted for a short

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Tarih Bölümü.

period of time. Düneysir, today settled on 20 km south-eastern of Mardin and on the left bank of the River Zargan as a small town, was one of these cities. Not only the authors, who visited the town from the last quarter of the 12th century, witnessed its growth and development, but also the silver coins struck here in the first quarter of the 13th century revealed that Düneysir was one of the most important commercial centres at that time. It is also northworthy that they are the *earliest silver dirhems* produced by the Artuqid begs in the region. The purpose of this study is to show up the rapid growth of Düneysir in the late Medieval Age in the light of the contemporary written sources and coins.

Key Words: *Düneysir, Kızıltepe, silver coins, trade, culture.*

Mardin'e bağlı Kızıltepe ilçesine denk gelen şehrin ilk ne zaman kurulduğu muallak olup, eski çağdaki isminin *Adenystrai* olduğu yönünde iddialar vardır.¹ Buna karşın İlkçağlarda bu bölgedeki esas yerleşim yerinin Düneysir'in iki km doğusunda yer alan *Tel-Ermen* olduğunu da hatırlatmalıyız.² Ortaçağ Arap kaynaklarında Düneysir, bir çok medeniyete ev sahipliği yapan ve devrin büyük güçleri arasında sürekli mücadele sahası olan *el-Cezire* bölgesinde, *Diyar-ı Bekr*'den bir şehir olarak tanıtılmıştır.³ Mâlûm olduğu üzere Diyar-ı Bekr'in talihi 12. yüzyılın başlarında Artuklu beylerinin bölgeye hâkim olmasıyla değişmiş, bazı şehirlerin yıldızı parlamış ve bu şehirler bölgenin ekonomik, idarî ve kültürel hayatında ciddî söz sahibi olmuşlardır. Devrin yazılı kaynaklarında verilen bilgilerin, bir kısmı günümüze ulaşmış olan mimarî eserlerin ve çalışmamız için en değerli kanıtlardan olan nümizmatik bulguların da açıkça ortaya koyduğu üzere, 12. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak Moğol

¹ M. Streck, "Dunaysir", *IA*, III, 1997, 664; D. Sourdell, "Dunaysar", *EF*, II, 1965, s. 626; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1993, 229; "Adenystrai", *RE*, VII, 380.

² Adnan Çevik, *XI-XIII. yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, (Basılmamış Doktora Tezi), MÜTAE, İstanbul 2002, 123. Bazı araştırmacılar tarafından *Tel-Ermen*'in Roma orduları tarafından harap edilen *Tigronekerta* olduğu iddia edilmektedir. (M. Streck, *ZDGM*, LXVI, 302)

³ M. Canard ve C. Cahen, "Diyar-ı Bakr", *EF*, III, 1965, 344. Diyar-ı Bekr'in merkezi Amid (Diyarbakır) olup, önemli şehirleri Mardin, Hısn Keyfa (Hasankeyf), Meyyâfârikîn (Silvan), Erzen, Siirt ve Düneysir (Koçhisar-Kızıltepe)'dir. 9.-10. yüzyıllardan itibaren el-Cezire, Diyar-ı Rebia, Diyar-ı Mudar ve Diyar-ı Bekr mıntıklarından müteşekkil bir bölgenin adı olmuş, bu durum Ortaçağ'ın sonuna kadar da böyle devam etmiştir. Fırat ve Dicle arasındaki bölgeye Yunan kaynaklarında Mezopotamya denilirken; Araplar tarafından bu bölge iki kısma ayrılmış, güneyine Sevad veya Irak, kuzeyine de el-Cezire adı verilmiştir. (Adnan Çevik, "Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezire ve İdari Taksimatı", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XXXIII, İstanbul 2009, 35) Kabaca *el-Cezire*, Yukarı Mezopotamya'yı ifade etmektedir. Ancak bu bölgenin sınırları tarihî süreç içerisinde sürekli değişiklik göstermiştir. (Bkz. Çevik 2009 ve Ramazan Şeşen, "Cezîre", *DİA*, VII, 1993, 509)

Gümüş Sikkeler ve Çağdaş Yazılı Kaynaklar Işığında Bir Artuklu Şehri Düneysir
(Koçhisar-Kızıltepe)'in Yükselişi (12.-13. Yüzyıllar)

istilasına kadar Düneysir ciddî bir büyüme göstermiştir. Hatta bölgede Artuklu hükümdarlarına başkentlik yapan Hısn Keyfa (Hasankeyf), Amid (Diyarbakır) ve Mardin gibi şehirlerle yarışır duruma gelmiştir. Aşağıda da belirteceğimiz üzere, en azından mevcut bulgular ışığında, Artuklu hükümdarlarının ilk gümüş sikkelerini burada bastırması olduğu bilinmektedir.

Harita: 12.-13. yüzyıllarda el-Cezire'nin İdarî Taksimâtı.

Konumuz olan kentin içinde yer aldığı el-Cezire İran, Irak, Suriye, İstanbul, Rus stepleri ve Trabzon'dan gelen ticaret yollarını birbiriyle buluşturan avantajlı bir konumda yer almaktadır. Geç Ortaçağ'da, St. Siméon (bugün Samandağ), Gr. Laodikaia (Latakya) ve Beyrut gibi Doğu Akdeniz'in güzide limanlarına Batı'dan gelen ticarî malları Doğu'ya, Doğu'dan gelenleri ise Batı'ya ulaştırmak için el-Cezire rotası izlenmeliydi. Bu bağlamda, Roma ve Bizans devirlerinde gerek Orta ve Doğu Anadolu'da, gerekse Ortaçağ İslam kaynaklarında el-Cezire olarak tarif edilen Yukarı Mezopotamya'da çok sayıda ticarî ve stratejik şehirler bulunmaktaydı.⁴ Türkler'in bölgeyi fethinin ardından

⁴ Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley 1971, 6-24. Bunlar Amid (Diyarbakır), Amaseia (Amasya), Caesareia (Kayseri), Edessa (Ruhâ, Urfa), Martyropolis (Meyyâfârikîn, Silvan), Melitene (Malatya), Samsat (Samosata, Sümeysât), Sebasteia (Sivas), Theodosiopolis (Erzurum), Musul, Halab (Halep) and Dimâşk (Şam) gibi şehirlerdir. Bu

yaklaşık yüz yıl kadar, çağdaş yazılı kaynaklar ve nümizmatik bulgular bu ticaret yollarının uluslararası anlamda aktif olduğuna dair bilgi vermezler. 12. yüzyılın son çeyreğinde ise, Anadolu Selçuklu sultanlarının ve Artuklu meliklerinin ekonomik politikalarında olumlu değişimler görülmeye başlanmış, imarî, sosyo-kültürel ve ticarî faaliyetler hızlanmış, bunun sonucunda güzergâh üzerindeki şehir ve kasabalardan değerli madenlerle sikke basımına ihtiyaç duyulmuştur. Tüm bunlar var olan bir çok şehrin sosyal ve ekonomik dinamizm kazanmasına, bazı küçük yerleşim birimlerinin de büyük şehirler haline gelmesine vesile olmuştur. İşte buna Mardin Artuklu Devleti hâkimiyeti altında bulunan Düneysir çok iyi bir örnektir.

12. yüzyılın son çeyreğine kadar tarihî kaynaklar bir kaç ufak detayın dışında Düneysir hakkında bilgi vermezken, bu tarihten sonra şehrin yıldızı parlamaya başlamıştır. Aslında, bu dönemde ticaret yollarının rotalarında bazı küçük değişiklikler yaşanması bu şehrin yeni bir dönemece girmesine vesile olmuştur. Bir kervan yolunun küçük bir kasabanın kaderini nasıl değiştirebileceği Düneysir örneğinde görülmektedir. Musul ve Nusaybin güzergahını kullanarak Halep ve Şam'a, İran ve Anadolu'dan gelip Irak ve Suriye'ye doğru ilerleyen ticaret yolu Düneysir'in 10 km güney-doğusunda bulunan *Kefertoşa*⁵dan geçerken,⁶ 12. yüzyılın ortalarında Düneysir'e kaydırılmış, ve bu kasaba doğu-batı, kuzey-güney ticaret yollarının önemli bir kavşağı haline gelmiştir. Böylece Düneysir çarpıcı ve hızlı bir gelişime tanıklık

---

şehirler üzerindeki İranlı, Romalı ve Bizanslı tüccarlar tarafından Antik Çağlardan beri kullanılan kervan yolları yüzyıllar boyunca önemini muhafaza etmiştir.

⁵ Günümüzde Kızıltepe'ye bağlı *Koçlu Köyü* olup, Osmanlı kaynaklarında *Kefertut* adıyla zikredilir. Bkz. Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991, 64, 120, 151. Yâkût (ö. 626/1229) kendi zamanında buranın bir diğer isminin *Koç Hisar* (فوح حصار) olduğunu belirtir. (Yâkût el-Hamevî, *Mucemu'l-Buldân*, II, nşr. F. Abdülaziz, Beyrut 1996, 544) Şehrin adıyla ilgili olarak daha ilginç bir yorum İbn Hallikan'dan gelmektedir. Ona göre, Düneysir isminin *dünyanın başı / merkezi* anlamına gelen Farsça *Dünyâ-Ser* terkininin bozulmuş bir formudur ve burası dünyanın dört bir tarafından gelen ticaret kervanlarının kavşağı konumunda olduğundan bu adla anılmıştır. (İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâ'i-z zamân*, V, nşr. İ. Abbas, Beyrut 1994, 147; Çevik 2002: 126)

⁶ İstahrî, *Kitabu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, nşr. M.J. de Goeje, Beyrut (tarihsiz), 74-75; İdrîsî, *Géographie d'Édrisi*, II, traduite de l'arabe en français d'après deux manuscrits de la Bibliothèque du roi et accompagnée de note. ed. and tr. P. A. Jaubert, 2 vols. Amsterdam 1940, 661-662; Guy le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, 1905, 97; Ludger Ilisch, *Geschichte Der Artuqidenherrschaft Von Mardin Zwischen Mamluken und Mongolen (1260 - 1410 AD)*, Münster 1984, 207; Adnan Çevik, "Artuklular ve XII. Yüzyıl el-Cezire Siyasetindeki Rollerini", *Bir Medeniyet Merkezi Olarak Orta doğu Uluslararası Sempozyum Bildirleri*, 3-4 Kasım 2016, Mardin 2017, 138-141.

Gümüş Sikkeler ve Çağdaş Yazılı Kaynaklar Işığında Bir Artuklu Şehri Düneysir
(Koçhisar-Kızıltepe)'in Yükselişi (12.-13. Yüzyıllar)

etmiş, el-Cezire bölgesindeki en önemli ticarî merkezlerden biri haline gelmiştir. Artuklu idarecilerinin ekonomi politikaları neticesinde, burada çok sayıda han, hamam, pazar, çarşı, funduk,⁷ cami, medrese inşa edilmesiyle Düneysir küçük bir kasabadan büyük bir şehre dönüşmüştür.⁸

12. yüzyıla ait iki önemli tarihî kayıta Düneysir hakkında oldukça değerli bilgiler bulmamız mümkündür. Bu kayıtlardan ilki 1184 yılında şehri bizzat ziyaret eden Endülüslü seyyah İbn Cübeyr'e ait iken, diğeri ise *Suretu'l Arz* adlı esere 12. yüzyılda şerhler ekleyen bir anonim yazara aittir. İbn Cübeyr 3 Rebiülevvel 580 (14 Haziran 1184) tarihinde Perşembe günü Düneysir'e varmış, sonraki gün (4 Rebiülevvel / 15 Haziran) Cuma namazı vaktine kadar burada konaklamış, gözlemler yapmıştır.⁹ İbn Cübeyr ilk olarak geniş bir ovanın üzerine kurulmuş olan şehirde bol miktarda yer alan aromatik bitkiden ve su değirmenleriyle sulanan bahçelerden bahsetmiştir. Daha önemlisi seyyah burayı *Diyâr-ı Şam*, *Diyâr-ı Bekr*, *Diyâr-ı Rûm* ve çevre ülkelerden gelen çok sayıda tüccarın alışveriş yaptığı bir ticaret merkezi olarak tasvir etmektedir. Kentin nüfusu yüksek, çarşıları kalabalık, erzak açısından da boldur. Geniş ekili arazilerinin yanında, çok sayıda kamu binası da seyyahın dikkatinden kaçmamıştır. Yazarın ifadesine göre şehrin hâkimi olan II. Kutb ed-Din İlgazi (572-580 / 1176-1184) burada bir medrese yaptırmaktadır ki,¹⁰ burası aynı zamanda bir sığınak olarak dizayn edilmiştir. Aslında bu dönemde şehrin surlarının olmadığı düşünüldüğünde, herhangi bir tehlike anında sivil halkın burada toplanacağı varsayılabilir. Yine yazar Perşembe, Cuma, Cumartesi ve Pazar olmak üzere haftada dört gün burada büyük bir *pazar* kurulduğunu, komşu kasaba ve yakın köylerden gelen kişilerin de bu pazarda alışveriş

⁷ Funduk, Grekçe orijinli bir terim (*πανδοχείον*) olup, özellikle Kuzey Afrika'da, insan ve hayvanların konaklayabileceği, Müslüman Doğu'daki *kervansaray* ve *hanlara* benzeyen *küçük hanları* ifade etmektedir. Funduklar, dört köşesi çeşitli yapılarla çevrili bir avludan müteşekkildi. (Le R. Tourneau, "Funduk", *EP*, vol. 2, 1965, 945).

⁸ Çevik 2017: 138-141; ayrıca bkz. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, 207.

⁹ Bu rota 12. yüzyıl Yahudi seyyahlarından Tudela'lı Benjamin tarafından kullanılmıştır. Seyyahın Barcelona'da başlayan yolculuğu 1165-1173 yılları arasında sırasıyla, Güney Fransa, İtalya, Yunanistan, İstanbul, Ege Adaları, Kıbrıs, Suriye, Filistin ve Mezopotamya güzergâhı üzerinde devam etmiştir. Kıbrıs'tan sonra Antakya'ya geçen ve oradan Şam'a varan İspanyali seyyah Baalbec, Hims (Emessa), Halep, Rakka, Harran, Ceylanpınar, Nusaybin, Cizre üzerinden Musula varmıştır. (Bkz. Tudela'lı Benjamin)

¹⁰ İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, Selenge Yayınları, İstanbul 2003, 177. Bahsedilen medrese devrin kaynaklarında bahsedilen *Medresetü'l-Kutbiyye* olmalıdır. (Çevik 2002: 126)

yapmakta olduğunu kayıtlarına eklemiştir. Bu pazara ulaşan yolun tamamı, sağlı sollu köyler ve tüccarların ihtiyacına cevap veren bakımlı *hanlarla* doludur. Tüccarların konaklaması ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan *hanlar*,¹¹ bölgesel ve uluslararası ticarete bu şehrin artık (1184 yılında) önemli yol katettiğini göstermesi açısından değerlidir. İbn Cübeyr, şehri ziyaret ettiği sırada Kutbeddîn İlgâzî (572-580 / 1176-1184) Mardin Artuklu meliki olarak şehrin hâkimi durumundaydı. Kutbeddîn'in Düneysir'de ticaretin gelişmesi için özel bir çabasının olduğuna dair bir bilgiye sahip olmasak da, Artuklu meliki tahta çıktığında (572/1176) bir süre ikâmet ettiği Meyyâfârikîn (Silvan)'de ticarî mallardan alınan türlü vergilerin tamamen kaldırdığını ilan etmiş ve bunu şehrin kapısına yazdırıp ilan etmiştir.¹² Benzer uygulamaların Düneysir ve diğer Artuklu şehirlerinde de yapıldığı düşünülebilir. Ekonomik getirisinin yanında, tüccarların mallarını hiç bir muamele ve resmî işlemle karşılaşmadan taşımaları onlara büyük kolaylık sağlıyor olmalıdır. Bu da ticaretin inkişâfına, yabancı sermaye sahiplerinin Artuklu şehirlerine gelmelerine yardım etmiştir.

Bu noktada şunu da belirtmeliyiz ki Ortaçağ İslâm şehirlerinde yerel çarşılar genellikle haftada bir gün kurulmaktaydı. Tüccarlar alışverişlerini tamamladıktan sonra, artan mallarını paketleyip sonraki günün pazarına yetişmek için yola çıkmaktaydılar. Düneysir'de haftada dört gün pazar kurulması aslında buraya alışveriş yapmak için gelen nüfusun ne kadar kalabalık ve beraberinde çok farklı diyarlardan gelen tüccarların getirdiği mallara arzın ne derece yüksek olduğunu göstermektedir.

Suretu'l Arz'ın anonim yazarına gelince, buranın Mardin'den 4 fersah (yaklaşık 19,28 km) mesafede bir ovanın üzerine kurulduğunu, önceleri Pazar günü çevredeki ahalinin alışveriş için toplandıkları bir köy hüviyetinde iken şimdi (1180'li yıllar) *hanları*, hamamları, birçok binası ve *fundukları* ile farklı milletlerden insanların ticaret yapmak için geldiği büyük bir ticaret merkezi haline geldiğinden bahseder.¹³ Böylece şehrin vergileri ve geliri önemli derecede artış göstermiş olmalıdır.

Devrin ünlü Arap coğrafyacısı Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) ise çocukluğunda (muhtemelen 12. yüzyılın son çeyreği) buraya uğradığında buranın büyük bir köy şeklinde olduğunu, ancak daha sonraki ziyaretinde

¹¹ İbn Cübeyr, 177.

¹² İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı)*, Araştırma, inceleme ve notlarla çeviren: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992, 176-177.

¹³ İbn Havkal, *Kitâbu Sûretü'l-Arz*, I, nşr. M. J. de Goeje, Beyrut, tarihsiz, 218.

Gümüş Sikkeler ve Çağdaş Yazılı Kaynaklar Işığında Bir Artuklu Şehri Düneysir
(Koçhisar-Kızıltepe)'in Yükselişi (12.-13. Yüzyıllar)

(623/1225) Düneysir'in harika çarşıları ile muazzam bir şehre dönüştüğünü kaydeder.¹⁴ Bu dönüşüm ve değişim yazarın ifadelerine göre otuz yıldan daha kısa bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Aslında yukarıda İbn Cübeyr ve anonim yazarımızın ifadelerinden anlaşılacağı üzere, Yâkût'un çocukluk yıllarında buradaki şehirleşme ve yapılaşma hızlı bir şekilde devam etmektedir ve burası ticarî merkez olmaya başlamıştır. Şüphesiz ki, aşağıda nümizmatik bulgularıyla da destekleyeceğimiz üzere, 1220'li yıllarda şehrin büyümesi zirve yapmıştır.

Yâkût'un çağdaşı ve aslen Düneysir'li Türk asıllı Ömer b. el-Hızır b. İlalmiş b. İldüzmüş (574-640 / 1178-1242) memleketi hakkında yazdığı *Târihu Düneysir* olarak bilinen eserinde yukarıdaki bilgileri doğrulayan kayıtlara yer vermektedir. Bu tarihî kaynak açıkça göstermektedir ki Düneysir'in ticarî ve iktisadî yönden gelişmesi kültürel ve eğitim hayatının canlanmasına da vesile olmuştur. Artuklular devrinde, Düneysir'de dinî ve edebî eğitim veren bir çok medrese, ribât¹⁵, hangâh¹⁶ ve cami inşa edilmiştir. Bunlar arasında Camiü'l-Cedid en-Nasırî, Camiü'l-Atik, Camiü'l-Ğarbî, Camiü'l-Ğarbî en-Nâsırî, Hanü's-Sebil eş-Şihâbî, Ribat et-Tacî, Mescidü'r-Raisî, Mescid Gazi, Mescid Nâsır, Mescidü'n-Nizamî, Medreset-ü Harzem, Medresetü's-Şihâbiyye ve Medresetü'l-Kutbiyye'yi sayabiliriz.¹⁷ Ticarî bir merkez olmasının yanında şehir, Suriye, Irak, el-Cezire, Mısır'dan ve hatta Mağrip'ten gelen hocaların yukarıda saydığımız medreselerde ders okuttukları bir eğitim ve kültür merkezi olarak da ön plana çıkmaktadır. Nasır ed-Din Artuk Arslan (597-637 / 1200-1239) tarafından H. 601 (M. 1204) tarihinde tamamlanmış, Artuklu mimarisinin şaheserlerinden ve belki de devrinde Diyar-ı Bekr bölgesindeki en muazzam

¹⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mucemu'l-Buldân*, II, nşr. F. Abdülaziz, Beyrut 1996, 544.

¹⁵ Ribâtlar, hudut boylarında inşa edilen bir müdâfaa duvarı ile çevrili, odalar, ambarlar, ahırlar, gözetleme ve işaret kuleleri, mescidler, hamamlar ve diğer lüzumlu teşkilâtlardan müteşekkil müstahkem binalardır.

¹⁶ Hangâh, dervişler, fakirler ve ilim talebelerinin misafir edildiği ve yemek verildiği yerlerdir.

¹⁷ Ömer b. el-Hızır b. İlalmiş b. İldüzmüş, *Hilyetü's-Seriyyîn min Havâssi'd-Düneysiriyyîn* (*Târihu Düneysir*), nşr. İbrahim Salih, Dımaşk 1992, 229 vd.; ayrıca bkz. Tomar, Cengiz, "İbn İlalmiş'in "Hilyetü's-Seriyyîn min Havâssi'd-Düneysiriyyîn" adlı eserine göre Artuklular döneminde Düneysir'de İlim Hayatı", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri (25-27 Ekim 2007)*, II, Mardin 2008, 1-7; Ahmet Aslan, "Artuklular Döneminde Düneysir (Kızıltepe)'de Arap Edebiyatı Çevresi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 20, Şanlıurfa 2008, s. 260.

yapılardan biri olan Ulu Cami¹⁸,ye ev sahipliği yapan bu şehrin yıldızı yarım asır kadar parlamış, ardından Düneysir eski sessizliğine geri bürünmüştür.

Şehir, Yâkût'un burayı ziyaretinden kısa bir süre sonra ciddî bir tehditle, Moğol istilasıyla, karşı karşıya kalmıştır. 628/1230-31 senesinde surları ve güçlü bir tahkimâtı olmayan bu ticaret ve kültür merkezi Moğollar tarafından işgal edilmiş, halkının büyük bir bölümü kılıçtan geçirilerek öldürülmüştür.¹⁹ Bundan sonra şehrin talihi bir türlü gülmemiş, 633/1235-6 yılında, bu sefer Eyyûbî meliki el-Kâmil şehre saldırmış, camiler dışında şehrin tamamını tahrip etmiştir.²⁰ 646/1248-9'da ise Moğollar buraya yeni bir saldırı düzenleyecekler, şehir halkının bir kısmı yaşanan kaotik ortam ve tehditler yüzünden Musul'a göç etmek durumunda kalacaktır.²¹ Tüm bu yıkımlar ve ileride sürecek olan tahribatlar Düneysir'in ününü ve popülaritesini kaybetmesine neden olacak, tüccarlar başka pazarlara yönelecek, burayı korumakta aciz kalan Artuklu idaresi burası için yeni projeler üretme yoluna gitse de bunda muvaffak olamayacaktır.

Düneysir'in ticarî olarak büyümesi, Anadolu Selçuklu topraklarında uluslararası ticaretin arttığı bir döneme rastlamaktadır. Selçuklu sultanlarının, ticaret yollarının güvenliğini sağlama, onların bakımını yapma, tüccarların ihtiyaçlarını karşılayacak yapıları inşa etme, gümüş ve altın sikkeler bastırıp, bunların ayarlarında ve ağırlıklarında bir standart sağlama gibi faaliyetleri 12. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Diyâr-ı Rûm'da ticarî bir canlılık sağlamış, bununla birlikte yabancı ülkelerden gelen tüccarların sayısı artmıştır. Kaynaklar bu tüccarların Artuklu topraklarına yani el-Cezire'ye ne kadarının geçtiği ve burada alışveriş yaptığı hakkında sessiz kalmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz kaynaklar, şehrin artan ticarî dinamizminden, pazarlardaki emtianın bolluğundan bahsederken pek de detaylara girmezler. Bu eksende, kısmen Düneysir ile benzer bir kaderi paylaşan, aynı dönemde gelişimini tamamlayan bir başka yerden bahsedebiliriz: Yabanlu. Kayseri yakınlarında, bugün ki Pazarören'e tekabül eden bu yer 13. yüzyıl

---

¹⁸ Bu yapı hakkında bkz. İbrahim Artuk, "Dunaysır'da Artukluların Ulu Camii", *Belleten*, X / 37, 1946, 166 vd.

¹⁹ İbn Nazif el-Hamevî, *Tarihu'l-Mansuri*, faximile nşr. P.A. Gryaznevitch, Moskova 1963, 230; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, Türkçe trc. Abdülkerim Özaydın, Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008, 459; Çevik 2017: 138-141.

²⁰ Turan 1993a: 181.

²¹ Ilisch 1984: 202.

Gümüş Sikkeler ve Çağdaş Yazılı Kaynaklar Işığında Bir Artuklu Şehri Düneysir
(Koçhisar-Kızıltepe)'in Yükselişi (12.-13. Yüzyıllar)

kaynaklarında görünmeye başlar. Burası hakkında çarpıcı ve detaylı bilgiler paylaşan Kazvîni (ö. 1283) 1275'te tamamladığı *Asâr-ül Bilâd ve Ahbâr-ül İbâd* adlı eserinde şu bilgilere yer vermiştir: “Anadolu’da (Rûm) her yıl baharın başında kırk gün süren Pazar kurulur. Bu pazara Yabanlu [metinde Beyelu] denilir. Bu pazara uzak yerlerden, doğu, batı, güney ve kuzeyden insanlar gelir. Tacirler pazara katılmak için pek büyük bir gayret sarfederler. Doğu tâcirlerinin emtiâsını Batılı tüccârlar alırlar. Batılılarınkini de Doğulu tüccârlar alırlar. Kuzey’den gelenlerin mallarını Güneyli tüccârlar ve Güneylilerinkini de Kuzeyliler satın alırlar. Bu pazarda Türk ve Rûm köleleri ve câriyeler (el-cevâri) bulunur. Güzel atlar ve katırlar da satılır. Yine orada atlas ve *sakallât* [veya *saklâtûn*] gibi kumaşlardan yapılmış elbiseler, kunduz, deniz köpeği kürkleri ve *Burtâs* [Moldovya] kürkleri de alınıp satılır.”²²

Her bahar sezonunda 40 gün pazar kurulan, çok uzak diyarlardan tüccârların alışverişi için geldiği ve Düneysir gibi 12. yüzyılın sonlarından itibaren büyüyen bu yerleşim yeri, önemli bir ticarî ve askerî rota üzerinde bulunmaktadır: Kayseri -Kuru Çay -Kokosos (Göksun) -Arabissos (Afşin) -Melitene (Malatya)’.²³ Bu yol Harput, Ergani-Maden, Amid ve Mardin vasıtasıyla Düneysir’e ulaşır. Böylece, bu devirde ne derece canlı olduğunu ve tüccarlar tarafından kullanıldığını bilmesek de bölgesel ve uluslararası ticarete

²² Zekerîya b. Muhammed el- Kazvîni, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, ed. M. J. de Goeje, E. J. Brill, Leiden, 357-358; Mektebe Mişkâtî'l- İslâmiyye, 1967. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı: Selçuklular Zamanında Milletlerarası Büyük Bir Fuar (An Important International Fair During the Seljuk Period)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1985, 14-15; Anadolu’daki Selçuklu dönemine tarihlenen diğer pazar ve panayır yerleri için bkz. Koray Özcan, “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri I, Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, 6 / 1, 205-224; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, 367-8; Osman Turan, “Anatolia in the Period of the Seljuks and the Beyliks”, *The Cambridge of Islam: The Central Islamic Lands*, ed. P.M. Holt-Ann K. S. Lambton-B. Lewis, v. I, Cambridge University Press, London 1970, 231-262; M. Said Polat, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları’nda İctimai ve İktisadi Hayat*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, 182.

²³ John George C. Anderson, “The Road-System of Eastern Asia Minor with the Evidence of Byzantine Campaigns”, *The Journal of Hellenic Studies*, 1897, Vol. 17: 22-44; Selçuklu kaynaklarına göre Yabalı Pazar Selçuklular zamanında da ordunun toplanma yeri olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla Roma ve Bizans döneminde kullanılan bu askerî yol Selçuklular zamanında aynı amaca hizmet etmeye devam etmiştir. (İbn Bîbî, *El-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye fil Umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, çev. Mürsel Öztürk, II, Ankara 1996, 198-204; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2010, 232)

yıldızı parlayan bu iki yerin kervan yollarıyla birbirine bağlantısının olduğu açıktır.

Düneysir yaklaşık 50 yıllık bu süreçte ticarî dinamizm ve aktiviteler açısından, Artuklu başkenti Mardin ile yarışır hale gelmiş, hatta onun da ötesine geçmiştir. Altın sikke bastırıldığına dair her hangi bir bilgi ve bulguya sahip olmadığımız Artuklu melikleri, yukarıda belirttiğimiz üzere ilk gümüş sikkelerini burada bastırmışlardır.²⁴ Nâsırüddin Artuk Arslan (597-637 / 1200-1239) 615/1218-9'te burada gümüş sikke bastırırken, kendisinden önce ve ilk hükümdarlık yıllarında kendisi tarafından bastırılan bakır ya da bronz Artuklu sikkelerinin bu şehir de uluslararası boyuta ulaşan ticaret için yeterli olmadığını öngörmüş olmalıdır. Mardin'de gümüş sikke basma faaliyetleri ise Artuk Arslan'ın halefi I. Necmeddin İlgazi (637-658 / 1239-1260) dönemine denk gelmektedir. Şu an ki numizmatik bulguları ışığında en eski Mardin darplı gümüş sikke 642 / 1244-5 yılına aittir. Bu da demek oluyor ki Mardin ilk gümüş sikkelerine Düneysir'den 27 yıl sonra sahip olmuştur.²⁵ Hatta, Hasankeyf (Hısn Keyfa)'teki darphanenin dahi Mardin'den önce 627/1229-30 ve 628/1230-1 yıllarında Nâsırüddin Artuk Arslan'ın emriyle gümüş sikkeler darp ettiği bilinmektedir.²⁶

Bir diğer nokta ise Düneysir'in çevresinde, hatta Artuk Arslan'ın yönettiği topraklarda o devirde gümüş madeninini işletilmiyor oluşudur. Dolayısıyla Düneysir'de basılan ilk gümüş sikkeler, pek muhtemelen Anadolu Selçukluları tarafından Kuzey Anadolu'da işletilen gümüş madenlerinden satın alınma yoluyla temin edilmiştir. Bu da ekonomik anlamda bir zenginliğe ve uluslararası ticarî faaliyetlerde kullanılmak üzere *değerli sikkelere* ihtiyaç duyulduğuna işaret eder. Dahası Düneysir'de basılan gümüş sikkelerin ağırlıklarına bakıldığında 2.84 gr -3.10 gr arasındaki ölçüleriyle Anadolu

---

²⁴ Bazı sikke kataloglarında Mervânî hükümdârı Nâsırüddeve Ahmed bin Mervân (401-453 / 1011-1061)'in, H. 410 (1019-20), H. 411 (1020-1) and H. 412 (1021-2) yıllarında Düneysir'de bastırıldığı gümüş sikkelere dair kayıtlar mevcuttur. (İsmail Galip, *Müze-i Hümayûn Meskûkât-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu*, İstanbul, 1312, s. 369, no. 898, 899, 900; Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, vol. IX, additions to the Oriental Collection 1876-188. Part I: Additions to vols. I-IV ed. R. S. Poole, London 1889 (Bologna 1967), 272. Buna karşın İbnü'l Ezrak ve diğer çağdaş kaynakların 12. yüzyılın son çeyreğine kadar bu yerleşim yerinden pek bahsetmedikleri görülür. İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi* (B.A. Awad'ın neşrinin Türkçe trc. M. Emin Bozarslan), İstanbul 1975, indeks. Çalışmamız kapsamı dışında olduğu için bu konu hakkında detaylara girilmeyecektir.

²⁵ İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, Sümer Kitabevi, İstanbul 1993, ...

²⁶ Artuk 1993: no. 96-97.

Gümüş Sikkeler ve Çağdaş Yazılı Kaynaklar Işığında Bir Artuklu Şehri Düneysir
(Koçhisar-Kızıltepe)'in Yükselişi (12.-13. Yüzyıllar)

Selçuklu Sultanlığı'nın uyguladığı ağırlık standartlarına sadık kadıkları görülmektedir.²⁷ Böylece bu sikkelerin tüccârlar eliyle gerek bölgede, gerekse uzak diyârlardaki pazarlarda gönül rahatlığıyla dolaşımı sağlanmıştır.

Önemli Türk nümizmatlardan İbrahim ve Cevriye Artuk'un Artuklu sikkeleri kataloğunda yayınlandığı H. 615 (M. 1218-9) tarihli gümüş sikke Düneysir'de basılan en erken dirhemlerden biri olarak kabul edilebilir.²⁸ H. 618 (M. 1221) yılında aynı tipte *dirhemler* üretilmeye devam edilmiştir. Bu tip sikkelerin ön yüzünde Artuklu melikinın kendi isim ve unvânları, sikkenin darp yeri ve tarihi, arka yüzünde ise *kelime-i tevhid* ve Abbasi halifesi Nâsır-lîdinallâh (575-622 / 1181-1225)'ın adı ve unvânları yazılıdır. **(Bkz. Sikke no. 1)** H. 625 (M. 1228) yılına gelindiğinde ise benzer tipte bir sikkeye daha rastlanmaktadır, ancak bu sefer arka yüzde babası Zâhir-Biemrillâh (622-623 / 1225-1226)'ın kısa hilafetinin ardından Abbasi tahtına oturan el-Mustansır-Billâh (623-640 / 1226-1242)'ın ismi görülmektedir. **(Bkz. Sikke no. 2)**

Mevcut nümizmatik bulgularının yoğunluğundan anlaşılmaktadır ki H. 624 (M. 1226-7) yılından itibaren kentte para basım faaliyetleri hız kazanmış, bu tarihten itibaren H. 632 (M. 1234-5) yılına kadar istisnasız her yıl bazıları yeni tipte olmak üzere Düneysir darphanesi gümüş dirhemler bastırmıştır. Figürsüz olan bu sikkeler bir taraftan şehrin büyüyen ekonomik potansiyelini gösterirken, diğer taraftan üzerindeki yazıtlar şehrin ve özellikle Artuklular'ın bu dönemde yaşadığı siyasî çalkantılara da işaret etmektedir. Şöyle ki H. 624 (M. 1226-7) yılında basılan dirhem²⁹ ön yüzünde Abbasi halifesi el-Mustansır Billâh'ın adı, unvânı, Artuklu melikinın unvânı ve sikkenin darp yılını verirken, arka yüzde sikkenin darp yeri ve Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad (616-634 / 1220-1237)'ın adı ve unvânını sergilemektedir. ³⁰ H. 625 (M. 1227-8) **(Bkz. Sikke no. 3)** ve H. 626 (M. 1228-9) **(Bkz. Sikke no. 4)** tarihli sikkeler de aynı şekildedir. H. 627 (M. 1229-30)³¹ **(Bkz. Sikke no. 5)** ve H. 628 (M. 1230-1)³² **(Bkz. Sikke no. 6)** yıllarda basılan gümüş dirhemler ise ön yüzünde Eyyübî sultanı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed (615-635 / 1218-1238)'in ad ve

²⁷ Bkz. Walter Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, çev. S. Acar, Marmara Ü.F.E.F yayınları, İstanbul 1990, s. 2-6.

²⁸ Artuk 1993: no. 91, s. 108.

²⁹ Artuk 1993: no. 83, s. 105.

³⁰ Bkz. Artuk 1993: no. 84-85, s. 105.

³¹ Artuk 1993: no. 92, s. 108.

³² Artuk 1993: no. 90-93, s. 107, 109.

unvânlarını taşır. Bu da aslında Eyyubî sultanının bu yıllarda Mardin Artukluları üzerinde kurduğu tahakkümü göstermektedir. Söz konusu yıllarda Hısn Keyfa (Hasankeyf)'de da el-Melikü'l-Kâmil Muhammed adına gümüş sikkeler basılmış olması,³³ Eyyûbilerin Artuklu topraklarında büyük nüfuz elde ettiğini kanıtlamaktadır. Sonraki yıl H. 629 (M. 1231-2)'da³⁴ (**Bkz. Sikke no. 7**) darp ettirilen gümüş sikke yeniden Alaaddin Keykubad'ın ismiyle basılırken, H. 630 (M. 1232-3)³⁵ ve H. 631 (M. 1233-4)³⁶ tarihli olanlar el-Melikü'l-Kâmil adına bastırılmıştır. H. 632 (M. 1234-5)'ye geldiğimizde Düneysir'in gümüş sikkelerinde Selçuklu sultanının adı tekrar görülecektir. II. Gıyâseddin Keyhüsrev (634-644 / 1237-1246)'in tahta çıkışının ardından şehirde, Selçuklu sultanın adının da geçtiği iki farklı tipte gümüş sikkeler bastırıldığı görülmektedir.³⁷

Yukarıda bahsettiğimiz nümizmatik bulguları, çağdaş vekâyinameler ve kronikler tarafından da desteklendiği üzere, Anadolu Selçukluları ve Eyyubiler'in bölge üzerinde tahakküm kurma mücadelesini tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. Anlaşılan odur ki Artuklu meliki Nâsırüddin Artuk Arslan kendisinden daha güçlü olan bölgenin süper güçlerine karşı bir denge siyaseti izleme yoluna gitmiş, böylece çeşitli zamanlarda siyasî havaya göre onlara tâbi olmuştur. Düneysir ise böyle bir ortamda halen ticarî hüviyetini koruma çabasıdadır. Tâ ki yukarıda bahsettiğimiz Moğol baskınlarına kadar bunu da başarmıştır. Ancak bu tarihten sonra çağdaş yazılı kaynaklar burası hakkında sessiz kaldığı gibi, artık Düneysir'de basılan ne *gümüş* ne de *bakır* sikkeye rastlıyoruz.

---

³³ Artuk 1993: no. 96-97, s. 110.

³⁴ Artuk 1993: no. 86, s. 106.

³⁵ Artuk 1993: no. 94, s. 109.

³⁶ Artuk 1993: no. 95, s. 109.

³⁷ Bu sikkeler için aşağıdaki 8 ve 9 nolu sikkelere bakınız.

Gümüş Sikkeler ve Çağdaş Yazılı Kaynaklar Işığında Bir Artuklu Şehri Düneysir
(Koçhisar-Kızıltepe)'in Yükselişi (12.-13. Yüzyıllar)

Düneysir'in Gümüş Sikkeleri (12. yüzyılın İlk Yarısı):
Sikke 1.

Künye: Nâsırüddin Artuk Arslan (597-637 / 1200-1239), Mardin Artukluları, Gümüş,

Düneysir, H. 618 (M. 1221), 2.15 mm, 3.10 g.

Arka Yüz: محمد الملك الكامل المنصور ارتق

Muhammed / el-Melik el-Kâmil / el-Melik el-Mansûr / Artuk

Etrafında: ضرب بدنيسر سنة ثمانيه عشر و ستمائة

Duribe / bi-Düneysir / sene / semaniye / aşere / ve sittemie

Arka Yüz: الامام الناصر لدين الله امير المؤمنين

el-İmâm / en-Nâsır lidîn / Allah Emîr el-Mu' / minîn

Etrafında: لا اله الا الله محمد رسول الله

Lâ ilâh / illâ / Allah / Muhammed / Resûl / Allah

Kaynak: <https://www.coinarchives.com/w/results.php?search=dunaysir&s=0&upcoming=0&results=100>; Album, 1831.2

Sikke 2.

Künye: Nâsırüddin Artuk Arslan (597-637 / 1200-1239), Mardin Artukluları, Gümüş, Düneysir, H. 625 (M. 1228).

Ali Mıynat

Ön Yüz: محمد الملك الكامل المنصور ارتق

Muhammed / el-Melik el-Kâmil / el-Melik el-Mansûr / Artuk

Etrafinda: ضرب بدنيسر سنة خمس عشرين و ستما نه

Duribe / bi-Düneysir / sene / hamse / işrîn / ve sittemie

Arka Yüz: الامام المستنصر بالله امير الممنين

el-Îmâm / el-Mustansır / Billâh Emir el-Mu' / minîn

Etrafinda: لا اله الا الله محمد رسول الله

Lâ ilâh / illâ / Allah / Muhammed / Resûl / Allah

Kaynak:<https://www.acsearch.info/search.html?term=dunaysir&category>

=1-

[2&en=1&de=1&fr=1&it=1&es=1&ot=1&images=1&currency=usd&thesaurus=1&order=0&company=](https://www.acsearch.info/search.html?term=dunaysir&category=1&en=1&de=1&fr=1&it=1&es=1&ot=1&images=1&currency=usd&thesaurus=1&order=0&company=)

Sikke 3.

Künye: Nâsirüddin Artuk Arslan (597-637 / 1200-1239), Mardin Artukluları, Gümüş,

Düneysir, H. 625 (M. 1228), 3.00 g

Ön Yüz: الامام المستنصر *** ارتق الملك المنصر

el-Îmâm el-Mustansır *** Artuk / el-Melik el-Mansur

Etrafinda: بالله خمس و عشرين و ستمائة

Billah / Tis'a ve hamse ve sitte mie

Arka Yüz: السلطان المعظم كيقباد بن كيوخسرو

es-Sultân el-Mu'azzam Keykubad bin Keyhüsrev

Etrafinda: ضرب هذا الدرهم بدنيسر سنة

Duriba haza ed-dirhem bi-Düneysir sene

Kaynak:<https://www.coinarchives.com/w/results.php?search=dunaysir&s=0&upcoming=0&results=100>

Sikke 4.

Gümüş Sikkeler ve Çağdaş Yazılı Kaynaklar Işığında Bir Artuklu Şehri Düneysir
(Koçhisar-Kızıltepe)'in Yükselişi (12.-13. Yüzyıllar)

Künye: Nâsırüddin Artuk Arslan (597-637 / 1200-1239), Mardin Artukluları, Gümüş,

Düneysir, H. 626 (M. 1229), 22 mm; 2.9 g

Ön Yüz: الامام المستنصر *** ارتق الملك المنصور

el-İmâm el-Mustansır *** Artuk / el-Melik el-Mansur

Etrafında: بالله سنة و عشرين و ستمائة

Billâh / tis'a ve işrîn ve sittemie

Arka Yüz: السلطان المعظم كيقباد بن كيوخسرو

es-Sultân el-Mu'azzam Keykubâd bin Keyhüsrev

Etrafında: ضرب هذا الدرهم بدنيسر سنة

Duribe haza ed-dirhem bi-Düneysir sene

Kaynak: The Barber Institute Coin Collection TK130; P.D. Whitting Collection; Artuk 1993: 85; Lane-Poole, Stanley. Catalogue of Oriental Coins in the British Museum. III : s. 165, no. 460.

Sikke 5.

Künye: Nasir ed-Din Artuk Arslan (597-637 / 1200-1239), Mardin Artukluları, Gümüş,

Düneysir, H. 627 (M. 1230), 20 mm, 2.84 g

Ali Mıynat

Ön Yüz: محمد الملك الكامل المنصور ارتق

Muhammed / El-Melik el-Kâmil / El-Melik el-Mansûr / Artuk

Etrafında: ضرب بدنيسر سنة سبعة عشرين و ستما نه

Duribe / bi-Düneysir / sene / seb'a / ısrîn / ve sittemie

Arka Yüz: الامام المستنصر بالله امير الممنين

el-İmâm / el-Mustansır / Billah Emir el-Mu' / minîn

Etrafında: لا اله الا الله محمد رسول الله

Lâ ilâh / illâ / Allah / Muhammed / Resûl / Allah

Kaynak:<https://www.acsearch.info/search.html?term=dunaysir&category>

=1-

[2&en=1&de=1&fr=1&it=1&es=1&ot=1&images=1&currency=usd&thesaurus](https://www.acsearch.info/search.html?term=dunaysir&category)

[=1&order=0&company=](https://www.acsearch.info/search.html?term=dunaysir&category)

Sikke 6.

Künye: Nâsirüddin Artuk Arslan (597-637 / 1200-1239), Mardin Artukluları, Gümüş,

Düneysir, H. 628 (M. 1231), 20 mm, 2.89 g

Ön Yüz: محمد الملك الكامل المنصور ارتق

Muhammed / el-Melik el-Kâmil / el-Melik el-Mansûr / Artuk

Etrafında: ضرب بدنيسر سنة ثمان عشرين و ستما نه

Duribe / bi-Düneysir / sene / semân / ısrîn / ve sittemie

Arka Yüz: الامام المستنصر بالله امير الممنين

el-İmâm / el-Mustansır / Billah Emir el-Mu' / minîn

Etrafında: لا اله الا الله محمد رسول الله

Lâ ilâh / illâ / Allah / Muhammed / Resûl / Allah

Kaynak:<http://www.balcoins.com/sikkeler.php?sultan=NASREDD%DD>

[N%20ARTUK%20ARSLAN](http://www.balcoins.com/sikkeler.php?sultan=NASREDD%DD)

Sikke 7.

Gümüş Sikkeler ve Çağdaş Yazılı Kaynaklar Işığında Bir Artuklu Şehri Düneysir
(Koçhisar-Kızıltepe)'in Yükselişi (12.-13. Yüzyıllar)

Künye: Nâsırüddin Artuk Arslan (597-637 / 1200-1239), Mardin Artukluları, Gümüş,

Düneysir, H. 629 (1232), 24 mm; 2.9 g

Ön Yüz: الامام المستنصر *** ارتق الملك المنصور

el-İmâm el-Mustansır *** Artuk / el-Melik el-Mansûr

Etrafında: بالله تسع و عشرين و ستمائة

Billâh / tis'a ve işrîn ve sitte mie

Arka Yüz: السلطان المعظم كيقباد بن كيوخسرو

es-Sultân el-Mu'azzam / Keykubad bin Keyhüsrev

Etrafında: ضرب هذا الدرهم بدنييسر سنة

Duribe haza ed-dirhem bi-Düneysir sene

Kaynak: The Barber Institute Coin Collection TK127; P.D. Whitting Collection; Mitchiner 1063; Artuk 1993: 86.

Sikke 8.

Künye: Nâsırüddin Artuk Arslan (597-637 / 1200-1239), Mardin Artukluları, Gümüş,

Düneysir, Tarihi silik, 23.5 mm; 2.85 g

Ön Yüz: بالله الامام المستنصر الملك المنصور

Billah / el-İmâm el-Mustansır / el-Melik el-Mansûr

Etrafında: امير المومنين ارتق

Emîr / el-Mu'minîn / Artuk

Arka Yüz: السلطان المعظم غياث الدين كيوخسرو

es-Sultân el-Muazzam Giyâseddîn Keyhüsrev...

Etrafında: ... ضرب بدنيسر

Duribe bi-Düneysir ...

Kaynak: *Daru'l-Kutub*, Browse Collection.

Sikke 9.

Künye: Nâsırüddin Artuk Arslan (597-637 / 1200-1239), Mardin Artukluları, Gümüş,

Düneysir, H. 636 (1238-9).

Ön Yüz: بالله الامام المستنصر ارتق الملك المنصور

Billâh / el-İmâm el-Mustansır / Artuk / el-Melik el-Mansûr

Etrafında: ستة و ثلثين و ستمائة

Sitte / ve selasîn / ve sittemie

Arka Yüz: السلطان الاعظم غياث الدنيا والدين ابو الفتح كيوخسرو بن كيقباد

es-Sultân el-'azam / Giyased dünyâ ve'd-dîn / Ebû'l-feth Keyhüsrev / bin Keykubad

Etrafında: ضرب هذا درهم بدنيسر

Duribe haza dirhem bi-Düneysir

Kaynak: Artuk 1993: s. 106, no. 88

KAYNAKÇA

Birinci El Kaynaklar:

Aksarâyî 2010: Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2010.

İbn Bîbî 1996: İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l Umûri'l-'Alâ'iyye (Selçûknâme)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, çev. Mürsel Öztürk, II, Ankara 1996.

İbn Hallikan 1994: İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâ'i-z zamân*, V, nşr. İ. Abbas, Beyrut 1994.

İbn Havkal, *Kitâbu Sûretü'l-Arz*, nşr. M. J. de Goeje, Beyrut, ts.

İbn Nazif el-Hamevî 1963: İbn Nazif el-Hamevî, *Târihu'l-Mansûri*, faximile nşr. P.A. Gryaznevitch, Moskova 1963.

İbni Cübeyr 2003: İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

İbnu'l-Ezrak 1992: İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı)*, Araştırma, inceleme ve notlarla çeviren: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992.

İbnu'l-Ezrak 1975: İbnu'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi* (B.A. Awad'ın neşrinin Türkçe trc. M. Emin Bozarlan), İstanbul 1975.

İbnu'l-Esir 2008: İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, Türkçe trc. Abdülkerim Özaydın, Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008.

İdrîsî 1940: İdrîsî, *Géographie d'Édrisi*, II, traduite de l'arabe en français d'après deux manuscrits de la Bibliothèque du roi et accompagnée de note. ed. and tr. P. A. Jaubert, 2 vols. Amsterdam 1940. İstahrî, *Kitabu'l – Mesâlik ve'l – Memâlik*, nşr. M.J. de Goeje, Beyrut (tarihsiz).

Kazvînî 1967: Zekeriya b. Muhammed el-Kazvînî, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-'İbâd*, ed. M. J. de Goeje, E. J. Brill, Leiden, Mektebe Mişkât'il-İslâmiyye, 1967.

Ömer bin İlalmış 1992: Ömer b. el-Hızır b. İlalmış b. İldüzmüş, *Hilyetü's-seriyyîn min havâssi'd-Düneysiriyyîn (Târihu Düneysir)*, nşr. İbrahim Salih, Dımaşk 1992.

Tudela'lı Benjamin 2001: Tudela'lı Benjamin, Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, Türkçe trc. Nuh Arslantaş, İstanbul 2001.

Yâkût 1996: Yâkût el-Hamevî, *Mucemu'l-Buldân*, II, nşr. F. Abdülaziz, Beyrut 1996.

İkinci El Kaynaklar:

Anderson 1897: John George C. Anderson, "The Road-System of Eastern Asia Minor with the Evidence of Byzantine Campaigns", *The Journal of Hellenic Studies*, 1897, Vol. 17, 22-44.

Artuk 1946: İbrahim Artuk, "Dunaysır'da Artukluların Ulu Camii", *Belleten*, X / 37, 1946, 166.

Artuk 1993: İbrahim Artuk – Cevriye Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, Sümer Kitabevi, İstanbul 1993.

Aslan 2008: Ahmet Aslan, "Artuklular Döneminde Düneysir (Kızıltepe)'de Arap Edebiyatı Çevresi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 20, Şanlıurfa 2008, 259-281.

Canard 1965: M. Canard, - C. Cahen, "Diyar-ı Bakr", *EF²*, III, 1965, s. 343 vd.

Çevik 2002: Adnan Çevik, *XI – XIII. yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, (Basılmamış Doktora Tezi), MÜTAE, İstanbul 2002.

Çevik 2009: Adnan Çevik, "Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XXXIII, (Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı), İstanbul 2009, 35-64.

Çevik 2017: Adnan Çevik, "Artuklular ve XII. Yüzyıl el-Cezire Siyasetindeki Rollerini", *Bir Medeniyet Merkezi olarak Orta doğu Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 3-4 Kasım 2016, Mardin 2017*, 116-141.

Galip 1312: İ. Galip, *Müze-i Hümayûn Meskûkât-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu*, İstanbul 1312.

Göyünç 1991: Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991.

Hinz 1990: Walter Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, çev. S. Acar, Marmara Ü.F.E.F yayınları, İstanbul 1990.

Ilisch 1984: Ludger Ilisch, *Geschichte Der Artuqidenherrschaft Von Mardin Zwischen Mamluken und Mongolen (1260 - 1410 AD)*, Münster 1984.

Gümüş Sikkeler ve Çağdaş Yazılı Kaynaklar Işığında Bir Artuklu Şehri Düneysir
(Koçhisar-Kızıltepe)'in Yükselişi (12.-13. Yüzyıllar)

Lane-Poole 1889: Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, vol. IX, additions to the Oriental Collection 1876-188. Part I: Additions to vols. I-IV ed. R. S. Poole, London 1889 (Bologna 1967).

Özcan 2006: Koray Özcan, “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri I, Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, 6/1, 205-224.

Polat 1997: M. Said Polat, Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları’nda İçtimai ve İktisadi Hayat, *Unpublished PhD thesis*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.

Sourdel 1965: D. Sourdel, “Dunaysar”, *EI²*, II, 1965, 626.

Strange 1905: Guy le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1905.

Streck 1997: M. Streck, “Dunaysir”, *IA*, III, 1997, 664;

Sümer 1985: Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı: Selçuklular Zamanında Milletlerarası Büyük Bir Fuar (An Important International Fair During the Saljuk Period)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1985.

Şeşen 1993: Ramazan Şeşen, “Cezîre”, *DİA*, VII, 1993, 507-511.

Tomar 2008: Cengiz Tomar, “İbn İlalmiş’in “Hilyetü’s-Seriyyîn min Havâssı’ d Düneysiriyyîn” adlı eserine göre Artuklular döneminde Düneysir’de İlim Hayatı”, *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri (25-27 Ekim 2007)*, II, Mardin 2008 s. 1-7

Tourneau 1965: Le R. Tourneau, “Funduk”, *EI²*, vol. 2, 1965, 945.

Turan 1970: Osman Turan, “Anatolia in the Period of the Seljuks and the Beyliks”, *The Cambridge of Islam: The Central Islamic Lands*, ed. P.M. Holt-Ann K. S. Lambton-B. Lewis, v. I, Cambridge University Press, London 1970.

Turan 1993a: Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.

Turan 1993b: Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.

Umar 1993: Bilge Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adları*, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1993.

Vryonis 1971: Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley 1971.